

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه اصفهان

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

مقایسه گلستان سعدی و منشآت قائم مقام در حوزه ساختار زبانی

استادان راهنما :

دکتر محمودبراتی

دکتر سیدمرتضی هاشمی باباحیدری

استاد مشاور:

دکتر محمدرضانصر اصفهانی

پژوهشگر:

حسین شیروانی

آبان ماه ۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابدتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

پژوه کارشناس پایان نامه
رعایت شده است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی آقای حسین شیروانی

تحت عنوان

مقایسه گلستان سعدی و منشآت قائم مقام در حوزه‌ی ساختار زبانی

در تاریخ ۹۰/۸/۷ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی..... به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محمود براتی با مرتبه‌ی علمی دانشیار

امضا

۲- استاد راهنمای پایان نامه دکتر سیدمرتضی هاشمی با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضا

۳- استاد مشاور پایان نامه دکتر محمدرضا نصر اصفهانی با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضا

۴- استاد داور داخل گروه دکتر سعید شفیعیون با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضا

۵- استاد داور خارج از گروه دکتر علی زمانی با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضا

امضای مدیر گروه ادبیات

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه ادبیات فارسی

تشکر و رو قدردانی:

پس از سپاس پروردگار، از همهٔ معلمین و استادان بزرگواری که در آموزش این حقیر، از گذشته تا کنون، حاتم وار دانسته خویش را بذل کردند، استادان گران قدر راهنما جناب آقای دکتر براتی و جناب آقای دکتر هاشمی، استاد ارجمند مشاور جناب آقای دکتر نصر اصفهانی تشکر و سپاس به عمل می آید و برای دوستان محبوب و عزیزم دکتر محسن اکبرآبادی، منصور امیری و فرهاد قنبری که راهنمایی هایشان راهگشایم بود، سعادت دو جهان را خواستارم. الطاف جناب آقای دکتر سعیدی مدیر محترم آموزش را سپاسگزارم و بهترینها را برای خانواده ام که همواره یاورم بودند، خواهانم.

بیت
احمد م به :

روح پدر بزرگوارم

که

اندیشه اش ، گفتارش ، رفتارش و حتی نگاهش

سرشار از محبت و انسانیت بود.

چکیده

سعدی یکی از سرآمدان نظم و نثر در قرن هفتم هجری است که تأثیری شگرف بر شاعران و نویسندگان بعد از خود گذاشته است. وی در همهٔ قالب‌های شعری قلم زده و در نثر فارسی شیوه‌اش بر مبنای مقامه‌گویی است. تلفیق نظم و نثر در گلستان و تقسیم آن به ابواب مختلف و به کارگیری واژه‌ها و اصطلاحات عامیانه و ضرب‌المثل‌ها، ویژگی و تشخیصی خاص به نثر او بخشیده است که قبل از او سابقهٔ چندانی نداشته است. به همین دلیل نویسندگان بسیاری بعد از سعدی کوشیده‌اند به اقتفای سبک سعدی آثاری در این زمینه خلق کنند. جامی، مجد خوافی، قانی، میرزا ابراهیم مدایح‌نگار، قائم مقام و... از جمله کسانی هستند که در این مسیر گام برداشته و به تقلید از نثر گلستان سعدی قلم زده‌اند. در این تحقیق کوشیده شده تا نثر قائم مقام فراهانی که به دلیل توجه به عوامل زیبایی کلام سعدی، توانسته موفق‌تر از دیگران در عرصه‌ی تقلید از سعدی عمل کند، از لحاظ ساختار زبانی با ذکر نمونه‌هایی مشابه با نثر گلستان سعدی مطابقت داده شود؛ بنابراین به شباهت‌های این دو اثر از لحاظ ساختار زبانی پرداخته شد، تا میزان موفقیت قائم مقام در تقلید از سعدی آشکارتر گردد.

کلید واژه: گلستان، سعدی، منشآت، قائم مقام، ساختار زبانی، تأثیر، شباهت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ج	پیشگفتار.....
	فصل اول: کلیات تحقیق
۱	۱-۱ پیشینه تحقیق.....
۲	۲-۱ روش تحقیق.....
۲	۳-۱ اهداف تحقیق.....
	فصل دوم: قائم مقام
۳	۱-۲-۱- زمان وزندگانی قائم مقام.....
۴	۲-۲-۲ آثار قائم مقام.....
	فصل سوم: منشآت قائم مقام
۶	۱-۳-۱ انواع وادوار نثر فارسی تا دوره قائم مقام.....
۱۴	۲-۳-۲ ویژگی‌های ادبی نثر در دوره قائم مقام.....
۱۵	۳-۳-۳ فنّ انشا در عصر قائم مقام.....
۱۶	۴-۳-۴ منشآت مهمّ دوره قائم مقام.....
۱۷	۵-۳-۵ ساختار کلی منشآت قائم مقام.....
۱۸	۶-۳-۶ ارزش و اهمّیت منشآت قائم مقام.....
	فصل چهارم: تأثیر گلستان سعدی بر منشآت قائم مقام
۱۹	۱-۴-۱ سیر تاریخی تقلید از گلستان.....
۲۴	۲-۴-۲ تأثیر پذیری و تأثیر گذاری قائم مقام در منشآت.....
۲۶	۳-۴-۳ عبارات و اشعار سعدی در منشآت قائم مقام.....
	فصل پنجم: مقایسه منشآت با گلستان
۳۲	۱-۵-۱ تحلیل سبکی منشآت قائم مقام.....
۳۴	۲-۵-۲ سطح ادبی.....
۴۸	۳-۵-۳ سطح زبانی (لغوی).....
۵۲	۴-۵-۴ سطح زبانی (آوایی).....

صفحه	عنوان
۶۳	۵-۵- سطح نحوی.....
۷۳	۵-۶- میزان تقلید و موارد ابتکار در منشآت در مقایسه با گلستان .....
۷۳	۵-۶-۱- شباهتها و موارد تقلید.....
۷۹	۵-۶-۲- تفاوت هاوموارد ابتکار.....
۸۰	۵-۷- نقش ابیات در ساختار منشآت.....
۸۲	۵-۸- نقش ابیات در ساختار حکایات گلستان.....
۸۳	نتیجه گیری.....
۸۹	منابع و مآخذ.....

پیشگفتار

در طول تاریخ ادب فارسی کتابهای بی‌شماری در موضوعات گوناگون نوشته شده است؛ از جمله کتب تاریخی، دینی، علمی، داستانی، فلسفی، تذکره، انشا و ... انشا(منشآت) یکی از رشته‌ها و موضوعات نثر است که در سیر تطوّر ادب فارسی جایگاهی شایسته برای خود داشته است. «از ترسّلات و مکاتیب در ایران پیش از اسلام متن کاملی به زبان اصلی در دست نیست؛ اما یکی از کتب شناخته شده ای که بعد از اسلام به وسیله ابن مقفّع از پهلوی به عربی ترجمه شد، کتاب التّاج بود. مکتوباتی نیز به طور پراکنده در آثار دیگران به جامانده است؛ مانند مکتوب انوشیروان به بزرگمهر و پاسخ بزرگمهر که ابن قتیبه در عیون الاخبار آورده است. ترجمه بعضی از نامه‌های پادشاهان ساسانی به سلاطین روم و ارمنستان، مانند مکتوب شاپور به قیصر روم نیز در دست است.» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۲۸۵)

در دوره حکومت غزنویان ترسّل و انشا کاربرد بیشتری پیدا کرد و نامه‌ها و مکاتیب دیوانی نسبت به ادوار قبل (صفاریان، سامانیان و...) رواج بیشتری یافت.

«قدیمی‌ترین نمونه مکاتیب دیوانی به زبان فارسی مربوط به نیمه اول قرن پنجم هجری به انشای ابونصر مشکان که در تاریخ بیهقی باقی است.» (همان: ۳۱۵)

از نظر کمیّت و کیفیت استعمال صنایع لفظی و بدیعی، نثر ترسّلات و مکاتیب از متکلف‌ترین اقسام نثر به شمار می‌آید. این بدان دلیل بوده است که خوانندگان این نوع نوشته‌ها عامّه مردم نبوده؛ بلکه بزرگان و سران حکومت و یا شاعران، نویسندگان و عالمان بوده‌اند.

«اقسام مکاتیب فارسی عبارت بودند از: منشور و فرمان، فتح‌نامه یا شکست‌نامه، عهد‌نامه، سلطانیات و اخوانیات.» (همان: ۳۵۵)

از آن رو که ترسّلات و مکاتیب در هرزبانی به دقایق لفظی و معنوی خاصی بسته است، به ندرت اتفاق می‌افتد که از زبانی به زبان دیگر ترجمه شود؛ زیرا نمی‌توان نکات و دقایق آن را در برگردان به همان صورت نگاه داشت.

رساله‌ای که پیش رو دارید، موارد فصاحت و بلاغت تراویده از قلم قائم مقام فراهانی و تطبیق سبک نوشتاری وی در منشآت با نثر گلستان سعدی را بیان کرده است. منشآت قائم مقام در واقع مجموعه نامه‌هایی است که وی در طی دوران مسئولیت‌های سیاسی خود نوشته است. دلیل شهرت این نامه‌ها بیشتر به جهت سبک نو آنهاست؛ سبکی که خلاف جریان ادبی آن عصر ایجاد شد و تصنّع و تکلف را به ساده‌نویسی و ترسّل مبدّل ساخت. با همه‌ی اهمّیتی که این منشآت دارد، کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است؛ به همین منظور در این رساله کوشیدیم آن کتاب

رامورد بررسی قراردهیم و ویژگی های زبانی و نگارشی، لفظی و معنوی، دستوری و سبک نشر آنرا از لحاظ سطح زبانی، لغوی، آوایی و نحوی مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم و سپس شباهت های نشر وی را با نشر سعدی نشان دهیم و اگر در بعضی موارد ابتکاراتی دارد آنها را نیز نمایان سازیم. ارجاعات منشآت قائم مقام در سراسر این رساله به نسخه مصحح سید بدرالدین یغمایی است.

فصل اوّل

کلیّات تحقیق

۱-۱ پیشینه تحقیق و ضرورت انجام آن:

با وجود توجه خاصّ و عام به گلستان سعدی و نگارش مقاله ها و کتاب های متعدّد در مورد سعدی و آثارش، در خصوص مقلدان سعدی و ویژگی آثارشان کارچندانی صورت نگرفته است.

شاید اولین اشاره به مقلدان گلستان در کتاب "تاریخ ادبیّات فارسی" تألیف هرمان اته باشد که به نام پنج تن از مقلدان و آثار آنها اشاره می کند و می نویسد: «معروف ترین تقلیدهای سعدی به قرار زیر است: روضه خلد تألیف مولانا مجدخوافی، بهارستان تألیف جامی در هشت روضه که آن را "روضه الاخیار و تحفه الابرار" هم می نامند،

روضه الاحباب از مسائلی (۹۲۴.ه.ق)، نگارستان از معین الدین جوینی، نگارستان از کمال پاشازاده» (اته، ۱۳۵۶: ۱۷۵)

در کتاب "تحقیق درباره سعدی"، هانری ماسه هم به تعدادی از مقلدان گلستان اشاره می کند و او نیز آثاری را ذکر می کند.

« بهارستان جامی، معدن الجواهر از ملا طرزی، خزان و بهار و سراج المنیر از محمد شریف کاشف، نگارستان معینی، سنبلستان هرگوپال منشی، ... انجمن دانش از احمد وقار شیرازی و پریشان از میرزا حبیب قآنی» (ماسه، ۱۳۶۴: ۳)

خانم نسرین خدابنده، در دانشگاه تربیت مدرس، پایان نامه ای نوشته است با عنوان «مقایسه و نقد آثار مقلدان سعدی با تأکید بر این آثار (روضه خلد، بهارستان، پریشان، منشآت و ملستان)».

۱-۲ روش تحقیق:

در این تحقیق از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، برخی از کتاب‌ها و مقالاتی که در مورد گلستان سعدی و آرا و اندیشه‌های سعدی در دسترس بود گردآوری شد. سپس با استفاده از کتاب‌های تاریخ ادبیات و تذکره‌ها، اسامی مقلدان گلستان و آثارشان جمع‌آوری و در نهایت ویژگی‌های نثری منشآت بررسی و در انتها با گلستان سعدی مقایسه گردید.

این تحقیق بر اساس روش اسنادی صورت گرفت و از طریق مطالعه منابع موجود به روشن ساختن مسائل مورد نظر پرداخته شد. در نهایت در این تحقیق از روش تطبیقی استفاده شد.

۱-۳ اهداف تحقیق :

- ۱- کشف جریان‌های فکری و فنی قائم مقام و سعدی.
- ۲- آشنایی بیشتر با منشآت قائم مقام در سطوح زبانی، نحوی، ادبی و ...
- ۳- آشکار ساختن وجوه اشتراک نثر منشآت قائم مقام و گلستان سعدی.
- ۴- بررسی موارد فصاحت و بلاغت قائم مقام در تقلید از سعدی.

فصل دوم

قائم مقام

۲-۱- زمان و زندگی قائم مقام

ابتدا مختصری از تاریخ عصر قائم مقام را بازگویی کنیم، تا شناختی اجمالی از آن عصر، زوایای تاریخی، سیاسی، ادبی و اجتماعی آن را برای ما روشن سازد و ما را در شناخت افزونتر شخصیت قائم مقام یاری دهد. تاریخ زندگانی قائم مقام از سال ۱۱۹۳ ه.ق آغاز می‌شود؛ سالی که کریمخان زند جهان را بدرود گفت و آقامحمدخان، نخستین پادشاه قاجار (۱۲۱۱-۱۱۵۵ ه.ق)، بر تخت پادشاهی جلوس کرد، در این تاریخ قائم مقام دیده به جهان گشود.

زندگی قائم مقام باسه شاه قاجار همزمان بود:

۱- دوره پادشاهی آغامحمدخان (۱۲۱۱-۱۱۹۳ ه.ق): که قائم مقام ۱۸ سال نخست از عمر خود را در این دوره سپری کرد. «از اقدامات مهم آغامحمدخان یکی این بود که دستور داده بود نامه‌ها و فرمان‌های دولتی را چنانکه از دیرباز رسم بر این بود با انشای پیچیده و متکلف نویسند؛ بلکه زبان ساده در آنها به کار برند.» (مشکور، ۱۳۷۰: ۱۳۴)

۲- دوره پادشاهی فتحعلی‌شاه (۱۲۵۰-۱۲۱۱ ه.ق): بیش‌ترین دوران زندگانی قائم مقام (حدود ۳۸ سال) در این دوره بوده است. در این دوران با وجود بی‌سر و سامانی‌های فراوان با مساعی و کاردانی عباس میرزا تحولات و پیشرفت‌های چشمگیری حاصل شد. از جمله اعزام نخستین کاروان دانشجویان به خارج از کشور و تداوم این اعزام‌ها در سال‌های بعد؛ تأسیس اولین چاپخانه در تبریز و رواج بسیاری از آداب و رسوم اروپایی در ایران.

۳- دورهٔ پادشاهی محمدشاه (۱۲۶۴-۱۲۵۰ه.ق): قائم مقام در این دوره بیش از شش ماه نزیست و «در سلخ [سه روز آخر هر ماه] صفر ۱۲۵۱ه.ق به قتل رسید و بدین ترتیب عصر قائم مقام در سال ۱۲۵۱ه.ق پایان یافت.» (مشکور، ۱۳۷۰: ۱۳۶)

بنا بر آنچه گذشت قائم مقام، دوران ۵۷ سالهٔ عمر خود را هم زمان با سلطنت سه پادشاه نخستین قاجار سپری کرده است.

پس از درگذشت میرزا بزرگ قائم مقام (قائم مقام اول)، میرزا ابوالقاسم قائم مقام ثانی، که از رجال بزرگ ادب و سیاست بوده است، به منصب و مقام او نائل گشت.

اورا سیدالوزرا نیز ذکر کرده اند. همهٔ اوقات در سفر و حضور و در صلح و جنگ همراه عباس میرزا نایب السلطنه بود و در مدت حیات، خدمات بسیار شایانی به او و پسرش محمدشاه نمود. قائم مقام از سال ۱۲۳۹ تا ۱۲۴۱ قمری از دستگاه عباس میرزا معزول و مطرود بود. در اوایل جنگ دوم روس و ایران دوباره وارد دستگاه نایب السلطنه شد.

«با دختر نهم فتحعلیشاه به نام گوهرملک خانم معروف به شاه بی بی ازدواج نمود... پس از درگذشت فتحعلیشاه در اصفهان در سال ۱۲۵۰ قمری محمد میرزادر تهران به تخت شاهی نشست و در آغاز سلطنت، منصب صدارت و وزارت را به قائم مقام سپرد ولی ناگهان ابرتیرهٔ شگفت آوری کرانهٔ روشن این کشور را فرا گرفت و محمدشاه حکم به قتل آن سید جلیل القدر داد.» (بامداد، ۱۳۴۷: ۶۱)

قائم مقام نثر فارسی را از تشبیهات و افکار سبک هندی بیرون آورد و در نوشته های خود توانسته است لغات مصطلح به کار برده و شالودهٔ نثر نویسی امروز را ریخته و یک تنه، اسلوب نویسنده را عوض کند و آن را به پایهٔ دوره های قبل برگرداند.

۲-۲- آثار قائم مقام

آثار به جا مانده از قائم مقام را به سه بخش می توان تقسیم کرد:

الف) منشآت (ب) دیوان (ج) نامه های پراکنده

از جمله تألیفاتی که به او نسبت می دهند کتابی است به نام «شمایل خاقان» که قسمتی از تاریخ قاجاریه را به سبک قدیم بدون مدرک و دلیل بیان کرده است.

« بیشتر مطالبش به افسانه شبیه بوده برای خوش آمد فتحعلیشاه دویمین پادشاه سلسله قاجاریه آن را تألیف کرده است.» (بامداد، ۱۳۴۷: ۶۴)

ما در این تحقیق، فقط به بررسی منشآت می‌پردازیم.

فصل سوّم

منشآت قائم مقام

۳-۱- انواع وادوارنثر فارسی تادوره قائم مقام

پیش از پرداختن به اصل موضوع، یعنی بررسی و تطبیق نثر قائم مقام در منشآت و نثر سعدی در گلستان، باید - هر چند به اختصار - درباره انواع مختلف نثر فارسی و مختصات آن به طور اعم و سپس به تاریخ تطوّر منشآت به طور اخص اشاره شود.

«نثر در طیّ مراحل تطوّر خود، اقسام متنوّع و سبک های مختلفی دارد که مانند حلقات زنجیر در پی هم و به تعبیری در طول یکدیگر قرار دارند.» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۲۷)

دکتر خطیبی در کتاب فنّ نثر، تعریفی از نثر ارائه می دهد که به قول ایشان صرف نظر از ایجازی که در تعریف ضرور است، از دیگر تعاریف جامع تر و مانع تر است:

«کلامی که در آن مفاهیم و معانی با وضوح و روشنی و رسایی و بانظم فکری و منطقی بیان می شود و تنها وظیفه لفظ در آن بیان معنی است. جمل بامراعات موازین دستوری به یکدیگر می پیوندند و معانی بی هیچگونه قطع و انحرافی بیان می شوند و راست و مستقیم پیش می روند. وصل و فصل جمل بر مبنای توالی افکار و روش طبیعی و قواعد مشخص زبان استوار است.» (همان: ۲۹)

در زمان های گوناگون تقسیم بندی های مختلفی برای نثر صورت گرفته است.

«در قرون اولیه هجری متقدمان از ارباب ادب و بلاغت عرب نثر را به خطابه و ترسل تقسیم می کردند... و در این تقسیم تنها به اغراض نثر نگریسته و به اسالیب و الفاظ توجه نداشتند...» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۵۱)

دکتر خطیبی با توجه به آثار گوناگون و شیوه های متنوعی که هم در زبان عربی و هم در زبان فارسی در طی قرون متمادی داشته است نثر را به چهار دسته **مجاوره، خطابه، مرسل و فنی** تقسیم کرده اند.

نثر مجاوره:

نثر مجاوره را باید اولین مرحله از مراحل نثر به شمار آورد و تنهایی نوع از نثر است که می توان آن را با سلب ممیزات نظم تعریف و تعبیر نمود.

«گزینش و انتخابی از جهت کلمات و الفاظ نیست... و هدف غایی در این نوع کلام آن است که معنی مقصود را به ساده ترین وجه بیان نماید.» (همان: ۵۳)

نثر خطابه:

در نثر خطابه برای نخستین بار ضوابطی خاص، کلام را محدود و مقید می سازد. در این نوع نثر به اقتضای مورد و مقام گوینده تا آنجا که حدت ذهن و قدرت حافظه و ارتجال و وسعت دایره معلومات و عمق اطلاعات و استعداد به او اجازه می دهد از میان لغاتی که زبان در اختیار او می گذارد، فصیح ترین و اصیل ترین و خوش آهنگ ترین را بر می گزیند و حتی در پاره ای موارد در ترکیب سخن بعضی نکات فنی را نیز مراعات می نماید و به کار می بندد.

«برای آرایش کلام و جلب توجه شنونده آغاز سخن را به سبک و شیوه ای منسجم تر و زیباتر، با آیه ای از آیات قرآن کریم یا حدیثی از احادیث نبوی یا شعری و مثلی می آراستند و این خود ساده ترین مفهوم از صنعت حسن مطعی است که بعدها در شعر و نثر به کار می رفت.» (همان: ۵۴)

نثر مرسل:

نثر مرسل یا مطلق و یا ساده، نخستین قسم از اقسام نثر مکتوب به شمار می رود که در حقیقت فن نثر بدان آغاز می شود و این فن مقید است به شرایطی که بر مبنای آن افکار و معانی در قالب الفاظ و ترکیبات و جمل ریخته می شود و با پیوستگی کامل به طریق ارسال و اطلاق بیان می گردد و در این مرحله است که فن نثری در برابر فن نظم به وجود می آید.

«در این نثرنویسنده از میان الفاظ و لغات مختلفی که زبان برای بیان مفهوم و معنی در اختیار او می‌گذارد بارعایت قواعد خاصی که در علم بلاغت بدان اشاره شده، لفظی را که هم در بیان معنی مناسب تر و روشن تر و هم در رشته نثر جایگزین تر است، برمی‌گزیند و این گزینش خود نخستین مرحله از مراحل قبول ضوابط فنی در نثر به شمار می‌آید. در نثر مرسل وظیفه لغت تنها بیان معنی است؛ در حدی که معنی را کامل و رسماً منتقل کند.» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۵۵)

نثر فنی:

در نثر فنی به خلاف مرسل، روش کلام اطناب است ... توجه نثر فنی به لفظ و مناسبات آن و به عبارت دیگر آرایش ظاهر کلام بیشتر است؛ لیکن هیچ‌گاه محسنات لفظی از رابطه معنوی کلام نمی‌کاهد. «در نثر فنی نویسنده برای بیان معنی، کوتاه‌ترین راه را انتخاب نمی‌کند؛ بلکه خواننده را همراه خود از راهی طویل پیش می‌برد تا در طی این مسیر مجال آن را داشته باشد که او را با مناظر گوناگون و زیبایی آشنا کند. جمله نیز در نثر فنی با گرد آوردن الفاظ هماهنگ گاه حتی به مراعات قواعد زبان پای بند نیست ... . جمل و عبارات با قبول و استعمال اجزایی بیش از آنچه برای معنی لازم و ضروری است، از روش ارسال و اطلاق به مسیر اطناب و تطویل می‌افتد. در این نوع نثر ارکان و اجزای دیگری نیز از قبیل آیات قرآنی و احادیث نبوی و اخبار و امثله و حکم و اشعار استعمال می‌شود. (همان: ۶۰)

دکتر صفا، نثر را به چهار دوره مختلف تقسیم بندی کرده است؛ اما لازم به یادآوری است که مقاطع تاریخی برای این ادوار را نمی‌توان کاملاً دقیق دانست. زیرا می‌دانیم تحوّل در شیوه‌های نثر فارسی به یکبار ایجاد نشده و ناگهانی پایان نیافته و بدیهی است که شیوه نثر هر دوره در دوره دیگر نیز دوام داشته و اثر گذاشته است و نثر هر دوره به منزله حلقه زنجیری است که به حلقه‌های پیش و پس پیوسته باشد. با این حال در این قسمت، تقسیم بندی دکتر صفا مبنای کار قرار داده شده است. او تاریخ تطوّر نثر فارسی را به ادوار زیر تقسیم بندی کرده است:

الف) دوره اول (از اواسط قرن ۴ تا اوایل قرن ۶ ق.)

ب) دوره دوم (از اوایل قرن ۶ تا اواخر قرن ۷ ق.)

ج) دوره سوم (از قرن ۸ تا نیمه اول قرن ۱۳ ق.)

د) دوره چهارم (از نیمه اول قرن ۱۳ تا دوره معاصر)